

Archive Public

Performing Archives in Public Art Topical Interpositions Panos Kouros and Elpida Karaba	
Public Archive Works Panos Kouros and Elpida Karaba	15
Nikos Temponeras Vangelis Vlahos	17
The Public Art of Performative Archiving Panos Kouros	41
Restage Radio_A Yota Ioannidou	57
Archive Art: A Democratic Public Art Elpida Karaba	81
3 Persons Gregorios Pharmakis	97
Art, Space and the Public Sphere(s). Some Basic Observations on the Difficult Relation of Public Art, Urbanism and Political Theory Oliver Marchart	*
Agrafo (the Unrecorded) Maria Konti	137
Instituent Practices, No. 2: Institutional Critique, Constituent Power, and the Persistence of Instituting Gerald Raunig	*
CAPA Stefanos Tsivopoulos	177
The Shifting Meaning of the Urban Condition Saskia Sassen	*
Archive and Aspiration Arjun Appadurai	*
Under Suspicion: A Phenomenology of the Media Boris Croys	*
Self-redress/Justice in the Hands of the Individual Lina Theodorou	217
The Archive as Metaphor. From Archival Space to Archival Time Wolfgang Ernst	*
See what I'm Saying Nayia Yiakoumaki	245
Public Space and "Otherness": The Geographies of Patras Ioannis Chorianopoulos	*

* The text is available in the parallel platform
www.archivepublic.wordpress.com

DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
UNIVERSITY OF PATRAS
CUBEARTEDITIONS

ISBN: 978-960-99662-7-6

Πάνος Κούρος και Ελπίδα Καραμπά
Panos Kouros and Elpida Karaba

ARCHIVE PUBLIC

ΕΠΙΤΕΛΕΣΕΙΣ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΕΧΝΗ
ΤΟΠΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

PERFORMING ARCHIVES IN PUBLIC ART
TOPICAL INTERPOSITIONS

Πάτρα / Patra

2012

- 11** Εργασίες δημόσιου αρχείου
Πάνος Κούρος και Ελπίδα Καραμπά
- 15** Public Archive Works
Panos Kouros and Elpida Karaba
- 17** Νίκος Τεμπονέρας, 2010
Βαγγέλης Βλάχος
Nikos Temponeras, 2010
Vangelis Vlahos
- 27** Η δημόσια τέχνη
της αρχειακής επιτέλεσης
Πάνος Κούρος
- 41** The Public Art
of Performative Archiving
Panos Kouros
- 55** Τέχνη αρχείου:
Μια δημοκρατική
δημόσια τέχνη
Ελπίδα Καραμπά
- 57** *Restage Radio_A*, 2011
Γιώτα Ιωαννίδου
Yota Ioannidou
- 81** Archive Art:
A Democratic Public Art
Elpida Karaba
- 97** *3 Πρόσωπα*, 2010
Γρηγόριος Φαρμάκης
3 Persons, 2010
Gregorios Pharmakis
- 121** Τέχνη, χώρος
και δημόσια(ες) σφαίρα(ες).
Ορισμένες βασικές
παρατηρήσεις για τη δύσκολη
σχέση ανάμεσα στη δημόσια
τέχνη, τις αστικές σπουδές
και την πολιτική θεωρία
Oliver Marchart
- * Art, Space and the Public
Sphere(s). Some Basic
Observations on the Difficult
Relation of Public Art,
Urbanism and Political Theory
Oliver Marchart
- 137** *Αγράφω*, 2010
Μαρία Κόντη
Agrafo (the Unrecorded), 2010
Maria Konti
- 163** Θεομίζουσες πρακτικές, αρ. 2:
Θεσμική κριτική,
συντακτική εξουσία
και η επιμονή της θέσμησης
Gerald Raunig
- * Institutent Practices, No. 2:
Institutional Critique,
Constituent Power, and
the Persistence of Instituting
Gerald Raunig
- 177** *CAPA*, 2010
Στέφανος Τσιβόπουλος
Stefanos Tsvopoulos
- 185** Η μετατόπιση του νοήματος
της αστικής συνθήκης
Saskia Sassen
- * The Shifting Meaning
of the Urban Condition
Saskia Sassen
- 201** Αρχείο και προσδοκία
Arjun Appadurai
- * Archive and Aspiration
Arjun Appadurai
- 211** Υπό καθεστώς υποψίας:
Μια φαινομενολογία των μέσων
Boris Groys

<p>* Under Suspicion:
A Phenomenology of the Media
Boris Croys</p>	<p>245 <i>See what I'm Saying</i>, 2010
Νάγια Γιακουμάκη
Naylia Yiakoumaki</p>
<p>217 <i>Self-redress / Justice in the Hands
of the Individual</i>, 2010
Λίνα Θεοδώρου
Lina Theodorou</p>	<p>259 Δημόσιος χώρος
και «διαφορετικότητα».
Οι γεωγραφίες της Πάτρας
Γιάννης Χωριανόπουλος</p>
<p>237 Το αρχείο ως μεταφορά.
Από τον αρχειακό χώρο
στον αρχειακό χρόνο
Wolfgang Ernst</p>	<p>* Public Space and "Otherness".
The Geographies of Patras
Ioannis Chorianopoulos</p>
<p>* The Archive as Metaphor.
From Archival Space
to Archival Time
Wolfgang Ernst</p>	<p>269 Βιογραφικά σημειώματα
Biographical Notes</p>

Γιάννης Χωριανόπουλος

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ «ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ». ΟΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

ΠΕΡΙ ΧΩΡΟΥ

Η προσπάθεια να προσδιοριστεί ο όρος «Πόλη» αλλά και να εξηγηθεί η ιδιαιτερότητα της ζωής στην πόλη έχει απεξαρτηθεί από αγκυλώσεις απόλυτου χωρικού προσδιορισμού: της προσάρτησης, δηλαδή, αιτιωδών δυνατοτήτων στον φυσικό χώρο, ικανών να προσδιορίζουν και να κατευθύνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά (Λεοντίδου, 2005). Οι προσεγγίσεις αυτές, όσο και αν ηχούν παράξενες, έχουν βαθιές ρίζες, ενώ τα στερεότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς που προβάλλονται στον πληθυσμό συγκεκριμένων περιοχών επισημαίνουν και την τωρινή τους απήχηση. Οι κριτικές προσεγγίσεις στον χωρικό προσδιορισμό, όμως (Harvey, 1973· Castells, 1977 και 1983), δεν παραγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες της χωρικής διάστασης. Ο χώρος δεν αποτελεί απλά το γήπεδο πάνω στο οποίο διαδραματίζονται οι διάφορες κοινωνικές διαδικασίες. Χωρικά χαρακτηριστικά, λιγότερο ή περισσότερο κοινωνικά προσδιορισμένα –η απόσταση, ο προσανατολισμός, η τοποθεσία, τα εδαφικά πολιτικο-διοικητικά όρια– επηρεάζουν σειρά δραστηριοτήτων, όπως τη μετακίνηση στην εργασία, τη φυσική πρόσβαση σε περιοχές, αλλά και τον τρόπο εμφάνισης, λειτουργίας και δυναμικής των κοινωνικών δικτύων (Paciopne, 2001). Όπως, λοιπόν, δεν υπάρχουν ακραιφνώς χωρικά προσδιορισμένες διεργασίες και δυναμικές, με τον ίδιο τρόπο δεν υπάρχουν και κοινωνικές διαδικασίες εκτός χώρου (Massey, 1999).

Η στροφή στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται ο «χώρος» ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970. Ξεχωριστές κοινωνίες, υποστηρίχθηκε, οργανώνουν και χρησιμοποιούν τον χώρο με διαφορετικό τρόπο, μια παρατήρηση που σχετικοποιεί την καθολικότητα της αντικειμενικής διάστασης και αναδεικνύει τη σημασία της υποκειμενικότητας, καθώς και την ιδιαιτερότητα του κοινωνικά κατασκευασμένου χώρου. Για τους ανθρωπογεωγράφους της εποχής, ο «χώρος» ήταν μια κοινωνική, κυρίως, εμπειρία, συγκροτημένη από πολλαπλά επίπεδα διαφορετικής νοηματοδότησης (Smith, 1990). Η σύγχρονη ανθρωπογεωγραφική

προσέγγιση διαμορφώθηκε τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, σε μια προσπάθεια επανεκτίμησης παγιωμένων κοινωνικών κατηγοριών. Η κριτική επικεντρώθηκε στην άποψη ότι υπάρχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων και ομάδων (όπως της φυλής, του φύλου, της τάξης, των μεταναστών, των μουσουλμάνων, των μειονοτήτων και των παραβατικών εφήβων), που προσδιορίζουν ως «εγγενή» και τα υποκείμενα των ομάδων αυτών (Χωριανόπουλος, 2007). Η «ουσιοκρατική» αυτή τυπολογία, τονίστηκε, στο βαθμό που αγνοεί τις συγκεκριμένες βιογραφίες των ανθρώπων, αλλά και τη σχεσιακότητα με την οποία συγκροτούνται οι ταυτότητές τους, ότι αποτελεί αυθαίρετη γενίκευση (Jackson, 2000). Η ιδιαιτερότητά μας αναζητείται στην υιοθέτηση πολλαπλών, ρευστών και ενίοτε αντιφατικών («υβριδικών») ταυτοτήτων. Οι ταυτότητές μας, λοιπόν, είναι πολυδιάσπατες, ενώ αναγνωρίζεται, ταυτόχρονα, και η σημασία του πλαισίου συγκρότησης των ξεχωριστών «αφηγήσεών μας» (Somers, 1994). Η εθνοτική ομάδα, η καταγωγή, η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, η ηλικία, το φύλο, αλλά και οι σεξουαλικές επιλογές αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα πολιτισμικά πρότυπα και αποκτούν νόημα μόνο μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις. Συγχρόνως, οι κοινωνικοί αυτοί προσδιορισμοί επηρεάζουν τις προσδοκίες αλλά και το εύρος των ευκαιριών που μας προσφέρονται, προσανατολίζοντας τις δραστηριότητές μας (Cloke, κ.ά., 2005).

Η ανθρωπογεωγραφία εστιάζει και προβάλλει την κεντρική σημασία του χώρου σε διαδικασίες συγκρότησης ταυτοτήτων και διακρίσεων. Η διαδικασία νοηματοδότησης του χώρου διαμορφώνει την εικόνα και τη χρήση των περιοχών, επιδρώντας στον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον κόσμο και συγκροτούμε τις δικές μας αφηγήσεις και ταυτότητες. Το «πού» βρισκόμαστε σχετίζεται άμεσα με το τι αντιμετωπίζουμε αλλά και το τι κατανοούμε ως προβλήματα, με τα εμπόδια που εμφανίζονται στην πορεία, καθώς και με τις αξίες και τις στάσεις ζωής που υιοθετούμε. Ο «χώρος» και η «κοινωνία» αλληλοσυγκροτούνται (Soja, 1989· Valentine, 2001). Σε αυτό το πλαίσιο, οι κυρίαρχες αφηγήσεις τείνουν να «σκεπάζουν» την πολυμορφία και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη συγκρότηση του χώρου. Ο αποκλεισμός του διαφορετικού γίνεται εμφανής σε κάθε προσπάθεια αμφισβήτησης της κυρίαρχης αντίληψης. Η χρησιμοποίηση συγκεκριμένων διπολικών νοηματικών κατηγοριών, προσδιοριζόμενων κατ' αντιδιαστολή, συνδράμει προς την κατεύθυνση αυτή. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές κοινωνικές κατασκευές τέτοιου τύπου είναι η διάκριση ανάμεσα στον «ιδιωτικό» και στον «δημόσιο» χώρο. Η έννοια του δικαιώματος της χρήσης του δημόσιου χώρου, της «οικειοποίησής» του από διαφορετικές ομάδες και δραστηριότητες, σχετικοποιεί το παραπάνω δίπολο και ανοίγει το κουτί της Πανδώρας στις αντιθέσεις που το συνοδεύουν (Σταυρίδης, 2010).

Η ιστορία του δημόσιου χώρου στις δυτικές κοινωνίες έχει σηματοθευτεί από χαρακτηριστικούς αποκλεισμούς, αλλά και από έντονες αμφισβητήσεις, διαμάχες και διεκδικήσεις. Οι ιδιαίτερες και οι πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το εργατικό και το φεμινιστικό κίνημα και, πιο πρόσφατα, τα άτομα και τις κοινότητες με μη ετερόφυλες ερωτικές επιλογές, χρησιμοποίησαν και χρησιμοποιούν τον δημόσιο χώρο, τους δρόμους και τις πλατείες, δηλώνοντας την παρουσία τους και αξιωνοντας τη συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα. Ο δημόσιος χώρος στην πόλη γίνεται σήμερα κατανοητός ως το ευρύτερα προσβάσιμο και ανοικτό εκείνο πεδίο παρουσίας, συνάντησης και επικοινωνίας, όπου αρθρώνεται, παράλληλα, η διαφορετικότητα (Senpnett, 1993). Η ανασφάλεια απέναντι στο «διαφορετικό», όμως, παραμένει παρούσα. Παραδείγματα ιδιαίτερα προβληματικής σχέσης με τον δημόσιο χώρο προσφέρουν στις μέρες μας «παρεκκλίνουσες» ομάδες ατόμων, όπως αυτή των αστέγων, η οποία χαρακτηρίζεται επιπρόσθετα και από την αδυναμία εξασφάλισης οποιουδήποτε κοινωνικά νομιμοποιημένου ιδιωτικού χώρου διαβίωσης και προστασίας. Ο εξοβελισμός των αστέγων από τον δημόσιο χώρο (πλατείες με καταστήματα, δημόσια κτήρια, αίθουσες διαλέξεων, βιβλιοθήκες, κ.ά.) δεν αντανακλά, συνήθως, συγκεκριμένες πράξεις, αλλά την αόριστη αντίληψη της πιθανής παραβίασης συγκεκριμένων «κανόνων» συμπεριφοράς από μέρους τους. Παρόμοια, η απρόβλεπτη διαφορετικότητα με την οποία τα άτομα με νοητικά προβλήματα κινούνται στον δημόσιο χώρο, εκλαμβάνεται από τους «φυσιολογικούς» πολίτες ως ανάρμοστη και απειλητική, θέτοντας ζητήματα ελέγχου της παρουσίας τους (Valentine, 2001).

Οι κυρίαρχοι κώδικες συμπεριφοράς επιτηρούνται καταρχήν άρρητα και επιβάλλονται, στη συνέχεια, με την αίσθηση του ανεπιθύμητου που προβάλλεται στις «διαφορετικές» παρουσίες. Η σιωπηρή απαγόρευση σωματικών εκφράσεων και κινήσεων που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα, για παράδειγμα, υπογραμμίζει τον αποκλεισμό ορισμένων κατηγοριών πολιτών από τις θεωρούμενες, για άλλους, ως δεδομένες χρήσεις του δημόσιου χώρου. Για τις λεσβίες και τους γκέι, η σεξουαλικότητά τους «οφείλει» να παραμείνει «ιδιωτική», αφού η δημόσια έκφρασή της συναντά αρνήσεις. Η επιβαλλόμενη συμμόρφωση στο ετερόφυλο πρότυπο συνοδεύεται, συνήθως, από την προσποίηση μιας ετεροκανονικής σεξουαλικής συμπεριφοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, οι δημόσιες εκφράσεις «ιδιωτικών» και «αθέατων» σεξουαλικοτήτων εκθέτουν τις κυρίαρχες σηματοδοτήσεις του χώρου και θεωρούνται δυνάμει μετασηματιστικές (Καντσά, 2010: 217-18).

Η διάσταση του απτού και εμπράγματος ελέγχου του δημόσιου χώρου αποτελεί αρμοδιότητα των θεσμοθετημένων δομών τήρησης της «τάξης», ο επιτόπιος ρόλος των οποίων ενισχύθηκε, πρόσφατα,

με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων παρακολούθησης. Η επιτήρηση του δημόσιου χώρου από κυκλώματα καμερών «εστιάζει» στις «ανοίξεις» κοινωνικές ομάδες και εξασφαλίζει μόνιμη και αποστασιοποιημένη, πια, δυνατότητα άσκησης πίεσης για την προσαρμογή της συμπεριφοράς τους στα κυρίαρχα πρότυπα (Valentine, 2001). Παράλληλα, παρατηρείται η άνθιση ιδιωτικών χώρων συγκέντρωσης που προσομοιάζουν στα χαρακτηριστικά τους με αυτούς του δημόσιου (Σταυρίδης, 2010). Στα ευμεγέθη εμπορικά κέντρα και τα mall, η «προστασία» από την ενοχλητική παρουσία του «διαφορετικού», ερμηνεύεται αυθαίρετα από τις αρμόδιες ιδιωτικές μονάδες φύλαξης. Η δικαιοδοσία των γνωστών security αντλεί από το νομοθετικό πλαίσιο για τη διαφύλαξη της «ιδιοκτησίας», παρακάμπτοντας τις θεσμικά υπόλογες μορφές οριοθέτησης της δημόσιας συμπεριφοράς. Οι τάσεις περιορισμού των ανεξέλεγκτων επαφών στον δημόσιο χώρο αποτυπώνονται αδρά και στο κτισμένο περιβάλλον.

Σύμφωνα με τον Sennett (1990) οι δημόσιοι αστικοί χώροι κατοπτρίζουν τη επιφυλακτικότητα με την οποία οι κάτοικοι προσεγγίζουν τα ερεθίσματα που προκύπτουν από τις απρόβλεπτες συναθροίσεις και συναναστροφές. Όπως τονίζεται, τα ίδια τα κτίρια των δημόσιων χώρων της πόλης, περιχαρακωμένα, με ευδιάκριτα διαχωριστικά ακόμα και στα καφενεία που βρίσκονται σε πεζοδρόμια ή πλατείες «... περιτειχίζουν και προστατεύουν τις διαφοροποιήσεις των πολιτών» (Sennett, 1990, σ. xxi). Ταυτόχρονα, προβάλλουν την κυρίαρχη κοινωνική αφήγηση. Η εξέταση των νοημάτων που εγγράφονται στα δημόσια τοπία της πόλης είναι γνωστή ως εικονογραφία. Τα κτίρια, και οι συμβολικές αποτυπώσεις ξεχωριστών συνόλων αξιών στον ιστό της πόλης, προσεγγίζονται ως σημαίνοντα (signifiers) ενός συγκεκριμένου λόγου ισχύος και επιρροής (Κnox και Pinch, 2009). Κάθε δημόσιος χώρος, με άλλα λόγια, αποτελεί μια ενδεικτική μορφή αναπαράστασης των αξιών που κυριαρχούν, καθώς και αυτών που φθίνουν ή εξοβελίζονται (Zukin, 1995). Η συμμετοχή των κτιρίων στη διαδικασία αυτή αφορά τόσο τη φυσική τους θέση και παρουσία, όσο και την εσωτερική τους δομή και λειτουργία. Η συχνότητα με την οποία παρατηρούμε στις μέρες μας την κατεδάφιση σχετικά σύγχρονων κτιριακών συμπλεγμάτων, για παράδειγμα, αποτελεί ένδειξη της σκληρότητας με την οποία η φόρμα τους έχει εκ των προτέρων συνδεθεί με μια συγκεκριμένη μορφή λειτουργικότητας. Η δυναμική εναρμόνιση και προσαρμογή των κτιρίων στα πρότυπα συμπεριφοράς και λειτουργικότητας που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της χρήσης τους, συναντά δομικά αδιέξοδα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο μέσος όρος ζωής των ουρανοξυστών στις ΗΠΑ δεν ξεπερνά τα τριάντα πέντε χρόνια (Sennett, 2010).

Οι δυναμικές τάσεις ελέγχου που σκιαγραφούνται εδώ, δεν σηματοδοτούν το τέλος του δημόσιου χώρου ως πεδίου έκφρασης της διαφορετικότητας. Αντίθετα, αναδεικνύουν και τονίζουν την

ένταση των διεκδικήσεων στο πεδίο αυτό (Zukin, 1995). Οι ελληνικές πόλεις προσφέρουν πληθώρα σχετικών αναφορών τόσο όσον αφορά το κτισμένο περιβάλλον, όσο και το δικαίωμα πρόσβασης στον δημόσιο χώρο. Το επόμενο μέρος του κειμένου θα σκιαγραφήσει ενδεικτικά παραδείγματα από την πόλη της Πάτρας.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

Η πρώτη εντύπωση που αποκομίζεται από την ιστορική γεωγραφία της Πάτρας, εστιάζει σε συγκεκριμένες συγκροτησιακές συνιστώσες. Τη σημασία του λιμανιού στη λειτουργία και στην εξέλιξή της, τον κοινωνικο-μορφολογικό της διαχωρισμό στην Άνω και την Κάτω πόλη, και τις έντονες πληθυσμιακές ροές που σημάδεψαν τον χαρακτήρα της. Οι κοινωνικά κατασκευασμένες αυτές διαστάσεις αλληλοσυνδέονται. Ως πόλη χωρίς «φυσικό» λιμάνι, οι επενδύσεις στις θαλάσσιες μεταφορικές υποδομές συνόδευσαν την εκτίμηση του οικονομικού ρόλου που θα μπορούσε να επιτελέσει η Πάτρα στο πλαίσιο του νεοορυσθέντος Ελληνικού κράτους. Πράγματι, ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, η πόλη συνδέεται ατμοπλοϊκά με την Ανατολική Ιταλία (Ανκόνα και Μπρίντζι) και αναδεικνύεται σε εξαγωγική πύλη της χώρας προς τη δύση (Σωτηρόπουλος, 1999). Οι επενδύσεις στο λιμάνι απέδωσαν καρπούς λίγο αργότερα, κυρίως μέσω του εμπορίου της σταφίδας, βασικού εξαγωγικού προϊόντος της χώρας τον 19ο αιώνα. Παρόμοια με άλλες μεσογειακές πόλεις-λιμάνια, όπως τη Σμύρνη, τη Θεσσαλονίκη, την Αλεξάνδρεια και τη Βηρυτό, η Πάτρα αποτέλεσε μια νησίδα νεωτερισμού που συνέδεε μια παραδοσιακή ενδοχώρα με την εκβιομηχανιζόμενη Δύση (Σωτηρόπουλος, 1999: 16). Στην οικονομική σφαίρα, η ιδιόμορφη αυτή νεωτερικότητα πήρε τη μορφή της ίδρυσης του Εμπορικού Επιμελητηρίου (1836), καθώς και των πρώτων εργοστασίων αλλά και πιστωτικών ιδρυμάτων της χώρας (Εθνική και Ιονική Τράπεζα). Αποτέλεσε, επίσης, το κίνητρο για τη δημιουργία μεταφορικών υποδομών υπερτοπικής σημασίας, όπως τη διάνοιξη του ισθμού της Κορίνθου (1983), αλλά και την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου (1987), κινήσεις που στήριξαν τη συμπληρωματικότητα των οικονομικών σχέσεων της Πάτρας με την αγορά της Αθήνας και το λιμάνι του Πειραιά (Πανίτσας, 1999). Η αλματώδης αυτή οικονομική άνοδος συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα· συνοδεύτηκε, όμως, από έντονες ανισορροπίες. Η χωρική έκφραση κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων στον αστικό ιστό πήρε τη μορφή του διαχωρισμού της πόλης στην Άνω και την Κάτω συνιστώσα της.

Η ανάπτυξη της Κάτω Πόλης αντανάκλα τον εμπορικό και τον εξωστρεφή χαρακτήρα της Πάτρας του 19ου αιώνα. Οι βασικές επιχειρηματικές παροικίες, η Αγγλική, η Γερμανική και η Ιταλική, χωροθετήθηκαν παράλληλα προς τη θάλασσα, κοντά στο λιμάνι, καθώς και σε εύπορα προάστια, όπως τα χαρακτηριστικά επονομαζόμενα

Εγγλέζικα. Εστία της ετερόκλητης αστικής κοινωνίας της Πάτρας ήταν η πλατεία του Γεωργίου Α΄, η πλατεία του θεάτρου της πόλης (Απόλλων), η οποία εξωραϊστηκε με σιντριβάνια που κατασκευάστηκαν στη Γαλλία (Μούλιας και Πανίτσας, 1999). Στην Κάτω Πόλη βρίσκουμε και τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα αρχιτεκτονικής, με προεξέχοντα το νεοκλασικό, αφού αυτό πρόβαλλε εντονότερα την ταυτότητα της ελληνικής συνέχειας που αναζητούσε η πόλη. Παράλληλα, αντλώντας από τις νεωτερικές μητροπόλεις της εποχής, η Κάτω Πόλη αποκτά εμπορικές στοές και παραθέτει σειρά κτιρίων Art Nouveau και Art Deco, καθώς και Ιταλικού Ορθολογισμού («φασιστικής αρχιτεκτονικής»), με προεξέχον δείγμα το ίδιο το Δικαστικό Μέγαρο (Γατοπούλου, 1999). Η θεσμική υιοθέτηση της πρώτης απόπειρας πολεοδομικού σχεδιασμού στη χώρα (1829) συμπληρώνει την εικόνα της ιδιαιτερότητας της Κάτω Πόλης, υπογραμμίζοντας, παράλληλα, τη σημασία που είχε αποδοθεί στην εύρυθμη και την ελεγχόμενη λειτουργία της (Παπαδάτου-Γιαννοπούλου, 1999).

Αντίθετα, η Άνω Πόλη αποτέλεσε τον πόλο έλξης των μεταναστών από τα χωριά της ενδοχώρας και, αργότερα, των μικρασιατών προσφύγων. Με εδαφολογικό όριο προς τη θάλασσα τα Ψηλαλώνια, η Άνω Πόλη εμφανίζει ακανόνιστο πολεοδομικό ιστό και επεκτείνεται άναρχα προς τις αγροτικές περιοχές. Εδώ κατοικούν οι εργάτες του λιμανιού, οι αποθηκάριοι, οι αχθοφόροι και οι κασελοκαρφωτές (Σωτηρόπουλος, 1999). Οι μορφολογικές και κοινωνικο-οικονομικές αντιθέσεις των δύο πλευρών της Πάτρας συνθέτουν ένα σύνολο που λειτούργησε επί μακρόν χωρίς ιδιαίτερες τριβές, αντλώντας από την οικονομική ανάπτυξη. Στα τέλη του 19ου αιώνα, όμως, το σταδιακό κλείσιμο των ευρωπαϊκών αγορών της σταφίδας, σηματοδότησε την έναρξη μιας περιόδου παρατεταμένης κρίσης και αναταραχών. Οι συγκεντρώσεις και οι διεκδικήσεις είχαν ως επίκεντρο την Πλατεία Γεωργίου Α΄, τον πυρήνα της Πατρινής αστικότητας, και χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη ένταση (Μούλιας, 1999). Στο κλίμα αυτό αναπτύχθηκαν και οι πρώτες ριζοσπαστικές πολιτικές κινήσεις της χώρας, με κύρια παραδείγματα την ίδρυση της «Σοσιαλιστικής Αδελφότητας» αλλά και του αναρχικά προσδιοριζόμενου «Δημοκρατικού Συλλόγου» (Μοσκόφ, 1988).

Η διαδρομή που ακολουθήθηκε έκτοτε από την Πάτρα, εμφάνισε περιορισμένες οικονομικές διεξόδους και προοπτικές. Τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά της πόλης-λιμάνι, όμως, όπως αυτά συγκροτήθηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, επηρέασαν την πορεία της. Η Πάτρα συνέχισε να αποτελεί κόμβο πληθυσμιακών ροών. Ο εισορέων πληθυσμός, ωστόσο, δεν στόχευε να παραμείνει πια στην πόλη. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα δημιουργούνται στην Πάτρα καταυλισμοί υποψήφιων μεταναστών προς τις εργαταγορές των Ηνωμένων Πολιτειών, οι υποδομές των οποίων περιλάμβαναν και τους προβλεπόμενους ιατρικούς ελέγχους (Σωτηρόπουλος, 1999).

Αργότερα, στο μεσοπόλεμο, η έλευση 12.000 περίπου μικρασιατών προσφύγων συνοδεύτηκε από εντονότατους διαξίφισμούς. Η άτακτη στέγαση των προσφύγων σε διάφορα σημεία του κέντρου της Κάτω Πόλης συγκέντρωσε τις συντονισμένες διαμαρτυρίες των καταστηματαρχών που, επικαλούμενοι την επιχειρηματική κάμψη, κατεύθυναν τη δημιουργία των τεσσάρων προσφυγικών συνοικισμών στην περιμετρική ζώνη της Πάτρας, επιτυγχάνοντας την επιθυμητή απομάκρυνση (Μιτζάλης, 2008). Η Πάτρα, όμως, προσφέρει και σύγχρονα παραδείγματα εξοβελισμού της διαφορετικότητας.

Στη δυτική πλευρά της πόλης δημιουργήθηκε πρόσφατα ένας πρόχειρος και αυτοσχέδιος καταυλισμός μεταναστών ασιατικής, κυρίως, καταγωγής, στόχος των οποίων ήταν η μετάβαση στη δυτική και βόρεια Ευρώπη. Οι εντάσεις που έγειρε ο καταυλισμός αποτυπώνονται χαρακτηριστικά στη δημιουργία του συλλόγου κατοίκων «Εάλω η Πόλις», αποκλειστικός στόχος του οποίου ήταν η απομάκρυνση των παραπηγμάτων. Στον αντίποδα της πρωτοβουλίας αυτής κινήθηκαν ομάδες προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η βίαιη εκκένωση και η ισοπέδωση του καταυλισμού (12/07/2009), έδωσε τέλος στην πρόσφατη αυτή διένεξη για το δικαίωμα της χρήσης των χώρων της πόλης. Στην Πάτρα, μια πόλη που αποφασίστηκε ότι θα λειτουργήσει ως λιμάνι, οι πληθυσμιακές ροές που δημιουργούνται λόγω του λιμανιού, τροφοδοτούν το αίσθημα «εισβολής και απειλής» που αρθρώνουν οι κάτοικοι, δημιουργώντας διαρκώς ανανεωνόμενες αφορμές για εντάσεις. Οι σχετικές αντιπαραθέσεις αποτελούν μορφές διεκδίκησης της αποκλειστικότητας στη χρήση των χώρων της πόλης. Υιοθετώντας την οπτική αυτή, η πόλη προσφέρει πληθώρα ανάλογων ενδεικτικών διεκδικήσεων και τριβών. Ας μην ξεχνάμε ότι και η τοπική εκκλησία έχει, για παράδειγμα, εναντιωθεί στη λειτουργία του «ξενόφερτου», όπως υποστηρίζει, καρναβαλιού, οι γιορτές του οποίου καταλαμβάνουν, κυριολεκτικά, το κέντρο της πόλης για αρκετές, κάθε χρόνο, μέρες (Μάγνης, 1999).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Castells, M. (1977), *The urban question: A Marxist approach*. London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1983) *The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements*. Berkeley: University of California Press.
- Cloke, P. Crang, P. και Goodwin, M. (2005), *Introducing human geographies*. London: Hodder Arnold.
- Γατοπούλου, Ε. (1999), «Αρχιτεκτονική της Πάτρας: η φυσιογνωμία της πόλης μέχρι τον Πόλεμο». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Ελευθεροτυπία (2009), «Εναισθησία και αμβλυωπία». *Ελευθεροτυπία*, 15/07/2009.
- ΕΔΙΑ (2010), *Μετανάστες αναμένοντας το πλοίο στο λιμάνι της Πάτρας*. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (eliaserver.elia.org.gr – Πρόσβαση 10/07/2010).
- Harvey, D. (1973), *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Jackson, P. (2000), *Social geography*. Στο Johnston, R.J. Gregory, D. Pratt, C. και Watts, M. (επιμ.), *The dictionary of human geography*. Oxford: Blackwell.
- Καντσά, Β. (2010), «Περπατώντας αγκαλιασμένες στους δρόμους της Αθήνας: Ομόφυλες σεξουαλικότητες και αστικός χώρος». Στο Κ. Γιαννακόπουλος και Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα: Σαββάλας.
- Κnox, P. και Pinch, S. (2009), *Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων*.
- Λεοντίδου, Α. (2005) *Αγεωγράφητος χώρα. Ελληνικά είδωλα στις επιστημολογικές διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μάγνης, Κ. (1999), «Πατρινό καρναβάλι: Από τις αποκριάτικες χοροσπερίδες στο κυνήγι του "θησαυρού"». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Massey, D. (1999), "Space of politics". Στο D. Massey, J. Allen και P. Sarre (επιμ.), *Human geography today*. Cambridge: Polity Press.
- Μιτζάλης, Ν. (2008), Τα «ανθρώπινα απορρίμματα» του πολέμου κατά της τρομοκρατίας και η πόλη. Η περίπτωση της Πάτρας, (Δικτυακός τόπος: www.greekarchitects.gr – πρόσβαση 08/07/2010).
- Μοσκόφ, Κ. (1988), *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*. Θεσσαλονίκη: Καστανιώτης.
- Μούλιας, Χ. (1999), «Η εκδοτική δραστηριότητα: Εφημερίδες, περιοδικά, εκδόσεις και τυπογραφεία». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Μούλιας, Χ. και Πανίτσας, Κ. (1999), «Η Πατρινή κοινωνία: Χαρακτήρας και κοσμοπολιτικό πνεύμα». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Racione, M. (2001), *Urban Geography: A global perspective*. London: Routledge.
- Πανίτσας, Κ. (1999), «Εμπόριο και βιομηχανία: Οικονομική ζωή και εμπορικές δραστηριότητες». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Παπαδότου-Γιαννοπούλου, Χ. (1999), «Μια πολεοδομική περιπέτεια: Από το σχέδιο του Στ. Βούλγαρη, μέχρι τις πρώτες πολυκατοικίες». *Καθημερινή*, 21/02/1999.
- Sennett, R. (1990), *The conscience of the eye: The design and social life of cities*. New York: Knopf.
- Sennett, R. (1993), *The fall of the public man*. London: Faber and Faber.
- Sennett, R. (2010), *The public realm*. Στο G. Bridge και S. Watson (επιμ.) *The Blackwell city reader*. Oxford: Blackwell.
- Smith, N. (1990), *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Soja, E. (1989), *Post-modern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. London: Verso.
- Somers, M.R. (1994), *The narrative constitution of identity: a relational and network approach*. *Theory and Society*, 23: 605-649.

- Σταυρίδης, Σ. (2010), «Οι δρόμοι της μεγαλούπολης ως αμφισβητούμενοι χώροι».
- Στο Κ. Γιαννακόπουλος και Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια και Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Σωτηρόπουλος, Λ. (1999), «Το λιμάνι της Πάτρας: Η συμβολή του στην ανάπτυξη της πόλης σε εμπορικό και μεταναστευτικό κέντρο». *Καθημερινή*, 21/01/1999.
- Valentine, G. (2001), *Social geographies: Space and society*. Harlow: Pearson Education.
- Χωριανόπουλος, Ι. (2007), «Αστική Κοινωνική Γεωγραφία». Στο Θ.Σ. Τερκενλή, Θ. Ιωσηφίδης, και Ι. Χωριανόπουλος (επιμ.), *Ανθρωπογεωγραφία: Άνθρωπος, Κοινωνία και Χώρος*. Αθήνα: Κριτική.
- Zukin, S. (1995), *The cultures of cities*. Oxford: Blackwell.